

САЩ И КИТАЙ В СВЕТА СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА – ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ АСПЕКТИ НА ДВУСТРАННИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Силвия Александрова

“Във Вашингтон разбрах какво голямо значение придават на Китай американците ... почти наравно с Британската империя, като за китайската армия се говореше по същия начин, както за руската армия. Казах на президента, че според мене американците надценяват приноса на Китай за общия ход на войната. Той не се съгласи с мене”¹. Този отрязък от мемоарите на британския министър-председател У. Чърчил за срещата му с американския президент Ф. Д. Рузвелт през януари 1941 г. отразява специалното място, което Китай заема в стратегията на вашингтонското правителство по време на Втората световна война и в американските проспекти за следвоенния свят. Нюансът на британски скептицизъм не променя факта, че изгряващата глобална суперсила САЩ гледа на най-многолюдната и трета по територия (след Съветския съюз и Канада) страна като на бъдещ ключов и потенциално равностоен партньор на международната арена.

“По отношение на Китай ние имахме две цели – пише в мемоарите си американският държавен секретар К. Хъл. – Първата беше едно резултатно съвместно водене на войната. Втората беше признаването и укрепването на Китай като велика сила с право да се нареди заедно с трите големи държави-съюзнички ... при подготовката на една [международна] следвоенна организация и установяването на стабилност и просперитет в Ориента”². Администрацията на Ф. Д. Рузвелт базира глобалната си стратегия и далекоизточната си политика върху идеята за приятелски към Съединените щати Китай като аксиома на следвоенна Азия. Поради това американският президент става ревностен адвокат на включването на китайската страна в елитния кръг на великите сили в света и

превръщането ѝ в един от четирите крайъгълни камъка на бъдещия мир. Тази визия е отразена в решенията на конференциите в Ялта (4 – 11 февруари) и Потсдам (17 юли – 2 август) през 1945 г., в основополагащите документи на Организацията на обединените нации и в институционното оформяне на Съвета за сигурност³ като гарант за изграждането на нов и сигурен за мира следвоенен ред.

Капитулацията на Япония на 2 септември 1945 г. наистина отбелязва началото на един нов свят. В него обаче динамиката и магнитутът на интернационални промени бързо правят несъстоятелни или невъзможни много от военновременните предначертания на американския политически елит. Красноречив пример за това е еволюцията на двустранните отношения САЩ – Китай и техният ефект върху международната ситуация в света като цяло и на азиатския континент в частност.

В развитието на американско-китайските отношения след Втората световна война отчетливо могат да се разграничат четири периода. Първият, от 1945 до 1950 г., преминава под знака на ожесточен вътрешнокитайски въоръжен конфликт за властта в страната и ангажиране на американската дипломация с него. Началото на втория период, обхващащ времето от 1950 до 1972 г., е лимитирано от окончателната победа на комунистите в китайската Гражданска война и от Корейската война (1950 – 1953 г.). Решаващи за отношенията САЩ – Китай през тези години са постулатите на Студената война и отказът на американското политическо ръководство да признае легитимността и дори съществуването на обявената на 1 октомври 1949 г. Китайска народна република (КНР). Официалното възстановяване на диалога Вашингтон – Пекин и посещението на американския президент в китайската столица през февруари 1972 г. откриват нов етап в американско-китайските отношения, който продължава до установяването на дипломатически отношения САЩ – КНР през 1979 г. Последващият нов период в еволюцията на отношенията Съединени американски щати – Китай продължава и до наши дни.

Краят на Втората световна война заварва Китай дълбоко разединен. Управлението му формално се осъществява от правителство на китайската Национална партия (Гоминдан) с лидер Чан

Кайши. Китайските националисти са изведени на гребена на политическата вълна от бурния подем на китайското национално самосъзнание по време и след революцията от 1911 г.⁴ В резултат на успешни военни действия срещу т. нар. милитаристки клики и при комплицирани и нееднозначни отношения със създадената през 1921 г. Китайска комунистическа партия (ККП), през 1927 г. националистите успяват да обединят страната под властта на Чан Кайши. Въпреки победата им, през следващите години наред с правителството на Гоминдана в страната се запазва и друга политическа константа – ККП, с лидер Мао Дзъдун, която все по-определено дефинира себе си като опозиция на установения режим. Японската агресия само временно тушира острото съперничество между комунисти и националисти за влияние и власт в Китай, оставяйки открит въпроса за политическото бъдеще на страната.

Американската политика в Китай през 1945 и 1946 г. се ръководи от убеждението, че най-добре интересите на САЩ и световната демокрация ще бъдат защитени при изграждане на силен и единен Китай под управлението на некомунистическо, но все пак широко представително правителство, което да бъде приятелски настроено спрямо Америка и Запада. На тази идея са подчинени намесата на Съединените щати във вътрешнокитайската политическа борба и усилието на Вашингтон да посредничи между двете спорещи за властта политически сили. Промените в международната ситуация след края на световната война и бързата ескалация на американско-съветска конфронтация в условията на започваща студена война в света обаче предопределят провала на посредническите напъни на вашингтонското правителство.

На 30 юни 1946 г., след двуседмично примирие, националисти и комунисти подновяват вътрешнокитайския въоръжен конфликт. В светлината на набиращото инерция напрежение между САЩ и СССР и под знака на институционализиращата се доктрина на “сдържане”⁵ на комунизма успехите на ККП в китайската гражданска война се оценяват във Вашингтон като настъпление на съветския експанзионизъм в Далечния изток. В резултат САЩ все по-определено се обвързват с каузата на Гоминдана независимо от очевидната недемократичност и корумпираност на управлението на Чан

Кайши. Подкрепата на Вашингтон обаче не успява да предотврати победата на китайските комунисти. До края на 1949 г. националистическата съпротива окончателно рухва. На 1 октомври 1949 г. на площад Тянанмън Мао Дзедун тържествено обявява създаването на Китайска народна република със столица Пекин. След като още през януари с. г. правителството на Чан Кайши предвидливо е прехвърлило златните запаси на Китай на о. Тайван, през декември то ги последва, оставяйки материка на победоносната власт на ККП, но все пак обещавайки да продължи от Тайван антикомунистическата съпротива с надежда за реванш.

Веднага след 1 октомври 1949 г. новото пекинско правителство е признато от СССР и другите социалистически страни за легитимен представител на китайската нация. На 5 януари 1950 г. основният западен съюзник на САЩ — Великобритания, установява дипломатически отношения с китайското Народно правителство. Британският пример е последван от правителствата на още дванадесет западни страни. Що се отнася до азиатските съседки на Китай, тяхната позиция е, че успешната революция на китайската компартия е направила дълбоко впечатление на азиатските народи и променя лика на континента независимо от това, дали и доколко са приемливи идеологическите аспекти на комунизма или стандартите на демокрация на ККП. Така още веднага след провъзгласяването на КНР е ясно, че на дипломатическата арена в Азия и в света излиза нова сила не само с претенция, но и с потенциал за интернационално влияние. От позицията, която Съединените щати като следвоенна суперсила ще заемат спрямо новоустановения в континентален Китай режим, очевидно ще зависи много в хода на международните отношения както в регионален, така и в глобален план.

Категоричната победа на китайските комунисти в гражданската война застрашава САЩ да се окажат обвързани с вече загубената кауза на режима на Чан Кайши като единствен законен представител на китайската нация. В светлината на растящия брой страни, признаващи легитимността на пекинското правителство, подобна позиция би означавала самоизолация на САЩ от Китай и ограничен капацитет за въздействие на Вашингтон върху събитията в Североизточна Азия. Създалата се ситуация насърчава възгледа,

че признаването на режима на Мао от Съединените щати може да не е неотложно, но е неизбежно особено ако трябва да се предотврати спускането на нова "желязна завеса" в Източна Азия.

Така оформящата се американска позиция, съзвучна с тенденцията за все по-широко международно признаване на новите реалности в Китай обаче, е затруднена от поставянето на китайския въпрос в ООН. През есента на 1949 г. претенцията на пекинското правителство да представлява китайската нация в световната организация за пръв път става обект на интернационално обсъждане. Проблемът е особено комплициран, тъй като в светлината на възприетата от Вашингтон доктрина на "сдържане" на комунизма представителството на още едно комунистическо правителство сред постоянните членки на Съвета за сигурност изглежда като засилване позициите на Съветския съюз в очерталото се глобално съперничество между суперсилите. По-нататъшна достоверност на подобни разсъждения дава фактът, че именно съветският представител в ООН А. Вишински определя кабинета на Чан като "експравителство" и изисква заменянето му в Съвета за сигурност от китайското комунистическо правителство. Нещо повече, на 14 февруари 1950 г. Москва и Пекин подписат Договор за дружба, съюз и взаимопомощ, който още по-тясно обвързва комунистически Китай със СССР. Специално в Америка той е сочен като поредно доказателство, че Мао и обкръжението му са просто пионки на Й. Сталин и стоят начело на марионетна комунистическа държава. Така оформилата се негативна тенденция в отношенията на САЩ и КНР е превърната в трайна политика в резултат на започналата през юни с. г. Корейска война.

Атаката на севернокорейските войски на 25 юни 1950 г. на юг от демаркационната линия по 38°-ия паралел моментално превръща източноазиатския регион в актуална "гореща зона". Развитието на конфликта неизбежно ангажира и Съединените щати, и Китай, предопределяйки навлизането на американо-китайските отношения в нова фаза, наложила траен и трагичен отпечатък не само върху двустранните им контакти, но и върху интернационалната обстановка в района на азиатския Пасифик.

Водещите фигури в американското правителство споделят мнението, че нападението над Южна Корея е инспирирано от Й.

Сталин и че в координация с "червен" Китай то би могло да се превърне в прелюдия на глобална комунистическа експанзия. Убеждението, че Корея е само тест за готовността на Запада да ѝ се противопостави, заляга в основата на решението на Х. Труман САЩ да противодействат на севернокорейската агресия, включително с военна сила. Събитията на Корейския полуостров фокусират отново вниманието на американските политици и медиите върху Източна Азия, съживяват симпатиите и подкрепата им за залязващия режим на Чан Кайши и ескалират враждебността между САЩ и КНР до степен на открит военен конфликт. Резолуциите на Съвета за сигурност на ООН от 25 и 27 юни 1950 г.⁶ дават възможност на американския президент да постави "полицейската акция" на Съединените щати срещу Корейската народнодемократична република в глобалния контекст на борбата на демокрацията срещу тоталитаризма и да представи действията на правителството си не като интервенция в един локален вътрешнонационален конфликт, а като противодействие срещу насочена против целия свободен свят атака.

Намесата на въоръжените сили на САЩ в защита на Южна Корея, която до този момент е извън американския отбранителен периметър, логично поставя и въпроса за стратегическата важност на о. Тайван за некомунистическия свят. Седми американски флот е изпратен в Тайванския пролив, за да предотврати военен сблъсък между двата Китая⁷ и като демонстрация на готовността на САЩ да противостоят на възможно нападение на китайските комунисти срещу Тайван. Мао Дзъдун и останалите лидери на ККП определят новата американска намеса във вътрешнокитайския спор за властта като по същество въоръжена агресия срещу китайска територия, разкриваща "истинския империалистически облик на САЩ" и готовността им да направят всичко, за да възстановят властта на "американската пионка Чан". Проектирани в по-широк план, интервенцията на САЩ в Корея, патрулите в Тайванския пролив, помощта за французите във Виетнам и за Филипините допълват аргументационната база на пекиния режим в пропагандната битка срещу "американския империализъм" и за разширяване на интернационалното влияние на КНР.

Конфликтът между САЩ и комунистически Китай е задълбочен от започнатата през есента на 1950 г. от командващия войските

на ООН в Корея⁸ ген. Д. Макартър контраофанзива в близост до корейско-китайската граница. На сухопътното навлизане на американски войски на подстъпите към нея КНР отговаря с контрадействия, които буквално смазват настъплението на войските на ООН, а от ръцете на китайските "доброволци" загиват стотици американски момчета. Това е повратен момент в позицията на САЩ спрямо правителството в Пекин. Събитията в Корея придават висока степен на емоционалност на отношението към Китайската народна република и правят невъзможна една реалистична оценка на нейното поведение. Корейската война се приема като нагледно доказателство за агресивната и експанзионистична същност на комунизма, който се опитва да залее цяла Азия, а може би и целия свят.

Намесата на САЩ под егидата на ООН в корейския конфликт, и особено военният сблъсък с КНР, окончателно институционализират доктрината на "сдържане" на комунизма, в чиито рамки се развива външната политика на САЩ през следващите две десетилетия. Самото съществуване на комунистически Китай вече се превръща в предизвикателство спрямо позицията на Съединените щати в света. За да катализира желанието за провал на китайския комунизъм, Вашингтон категорично отказва дипломатическо признаване на Пекин. Започва продължителен период на тотално игнориране на съществуването на континентален Китай от страна на Съединените щати и отъждествяване от американска страна на китайската нация единствено с Република Китай на о. Тайван, т. е. с режима на Чан Кайши. Налагащата се под директна американска опека международна изолация на КНР има важни последици за разпределението на силите на международната арена. Тя не оставя на лидерите в Пекин друга възможност освен още по-плътна да се обвържат със Съветския съюз, давайки нови аргументи на теорията на западните политици за монолитност на комунистическия блок в служба на интересите на Комунистическата партия на Съветския съюз (КПСС).

Азиатско-тихоокеанският регион бързо е включен в създаващата се под егидата на САЩ глобална структура на "сдържане" на комунизма. През пролетта на 1954 г. започва изграждането на СЕАТО⁹, в която се включват Съединените щати, Франция, Вели-

кобритания, Австралия, Нова Зеландия, Тайланд и Пакистан, и чието официално конституиране става на 8 септември с. г. Макар СЕАТО да не включва Тайван, структурата ѝ е предназначена да осъществи доктрината на "сдържане" с главен обект КНР и подкрепяното от нея националнореволюционно движение в Индокитай. Китайските лидери с безпокойство наблюдават действията на САЩ, тълкувайки ги като неприкрита заплаха към КНР конкретно и към национално-революционните движения в развиващите се страни в по-широк план.

Поведението на Китай¹⁰, и особено опитът от Корейската война, вpletени в глобалната схема на доктрината на "сдържането", довеждат САЩ до убеждението, че основно средство за възпиране на китайския комунизъм, както и на комунизма изобщо, ще бъде военната сила, преди всичко на Америка. Това довежда до демаркиране чрез мрежа от отбранителни договори¹¹ на ясна линия на "сдържането" в Тихоокеанския регион, пресичането на която от страна на комунистическа сила би срещнало отпора, включително военен, на Съединените щати. Акцентът върху военните аспекти на "сдържане" на комунизма и презумпцията за агресивност на Китай проваля възможността т. нар. Бандунгска фаза във външнополитическата линия на китайското комунистическо ръководство да бъде използвана от Вашингтон в интерес на намаляване на напрежението в международните отношения в Азия и света.

След смъртта на Й. Сталин (5 март 1953 г.) и смяната във върховете на КПСС китайските комунисти постепенно се ориентират към претенция за по-самостоятелна и съществена роля в световното комунистическо движение. Стремехът на ККП към еманципация от съветското опекунство намира израз в засилена външнополитическа активност изобщо и сред страните от т. нар. Трети свят, в частност. В началото на 1955 г. войнственият тон на китайските правителствени изявления се променя, а на международната арена КНР възприема по-мека и помирителна линия. До този момент Пекин следва твърдия курс, прокламиран от Мао още в речта му от 1 юли 1949 г., че в света има само два лагера и че всеки трябва да направи своя избор между империализма и комунизма. На опита на Индия, Югославия и други страни, главно от Третия

свят, да се дистанцират и от двата следвоенни центъра на сила чрез избора на един трети път на относителна независимост и от СССР и от САЩ китайските лидери отговарят с обвинението, че това е само друга форма на подкрепа за империалистите.

След смъртта на Сталин КПСС започва да включва във външнополитическия си арсенал идеята за "мирно съвместно съществуване на държавите с различен обществен строй", в която ККП открива благоприятна възможност за разширяване на китайското влияние в света. В зараждащото се движение на необвързаните китайското ръководство вижда потенциал за изграждане на нов обединен фронт, в който чрез координиране действията на КНР с действията на другите участнички Китай би могъл да поеме лидерските функции и ефективно да се противопостави на САЩ на международната арена.

Изземвайки инициативата от министър-председателя на Индия Дж. Неру, китайският премиер Чжоу Енлай разгръща трескава активност за организиране и провеждане на конференция на 29 страни от Азия и Африка в Бандунг (Индонезия) през април 1955 г. Умереният тон на Чжоу и другите китайски представители по време на конференцията силно контрастира с войнстващите изявления, с които КНР спечелва репутацията са на агресивна и опасна за световния мир държава. Новият имидж на китайската дипломатия внушава идеята, че страната е готова да стане конструктивен член на международната общност в съответствие с формулираните пет принципа (т. нар. *панча шила*) от Бандунг – отказ от агресия, зачитане на суверенитета и териториалната цялост, ненамеса във вътрешните работи, равнопоставеност и взаимна изгода и мирно съвместно съществуване. Макар Бандунгската конференция да не внася никаква реална промяна в центровете на сила на интернационалната арена, тя ясно очертава тенденциите във външнополитическите настроения на новоосвободилите се държави и издигането на Китай като техен лидер и говорител. Бандунг демонстрира пред китайските ръководители и дивидентите, които може да носи една по-независима от СССР дипломатическа линия.

Движейки се константно в коловозите на студената война и доктрината на "сдържане" на комунизма, правителството във Ва-

Вашингтон не успява адекватно да реагира на “духа на Бандунг” в интернационалното поведение на Китай. Съединените щати продължават да усилват отбраната на Тайван, а Държавният департамент остро атакува Народната република с твърдения, че комунизмът в Китай е само временно, осъдено на скорошно отмиране явление. Липсата на достатъчно гъвкавост и дипломатичност от страна на Вашингтон, съчетана с някои колебания във вътрешнополитическата линия на маоисткия режим в КНР, довежда до възобновяване на американо-китайската конфронтация.

След преодоляването на Берлинската (1961 г.) и Карибската (1962 г.) криза в американо-съветските отношения започва колебливо намаляване на напрежението. Взаимоотношенията САЩ – Китай обаче не следват модела на отношенията между суперсилите. Враждебността и омразата, продуцирани от конфликтите и недоразуменията между САЩ и КНР през 50-те години на XX в., налагат своя отпечатък върху развитието на двустранните им отношения и през следващото десетилетие. Упреците на Мао Дзедун към опитите на Н. Хрущов за помиряване със Запада създават в екипа на президента Дж. Ф. Кенеди впечатление, че докато агресивността на съветския комунизъм намалява, на китайския се увеличава. Изводът, който се прави, е, че маоистки Китай е станал по-опасен за световния мир и за интересите на САЩ от Съветския съюз, а подкрепата на ККП за националнореволюционните движения в Третия свят се интерпретира като индиректна агресия срещу уязвимите за комунистически метежи развиващи се страни.

През есента на 1962 г. избухва китайско-индийска погранична война¹², която като че ли изцяло потвърждава реалността на китайската агресивност и експанзионизъм. Като допълнителен проблем се налагат опасенията на САЩ от придобиването от Китай на ядрено оръжие. През август 1963 г. Кенеди открито изразява загрижеността си, че страна с население от 700 милиона, която скоро може да стане ядрена държава, и с правителство, готово да използва войната като средство за постигане на своите цели, създава ситуация, по-опасна от която и да било след края на Втората световна война.¹³ Тази позиция на Вашингтон редуцира съществено способността на Съединените щати да реагират в прагматичен дух на видимото охлаждане на отношенията Москва — Пекин в края на 50-те — началото на 60-те години.

Формирането на т. нар. маоистки модел на комунизма в КНР, отклоняващ се от съветския образец, поражда все по-задълбочаващ се конфликт между ръководствата на двете най-големи комунистически страни и рефлектира както върху взаимоотношенията между държавите от т. нар. социалистическа общност, така и върху международните отношения в глобален мащаб¹⁴. Кризата в китайско-съветските отношения е безспорна демонстрация на факта, че монолитността на комунистическия блок не може да се приема като перманентна даденост и че националнореволюционните движения и организации, особено в Третия свят, не са непременно пионки на съветския експанзионизъм.

Инерцията на американо-китайските отношения от 50-те години и устойчивостта на доктрината на “сдържане” на комунизма обаче попречват на американските политици своевременно да осъзнаят и да приспособят външната си политика към промените се международни реалности. Подкрепата на Пекин за виетнамските комунисти в конфликта между Северен и Южен Виетнам възбужда във Вашингтон образа на китайския комунизъм като заплаха №1 в Източна и Югоизточна Азия. Първият успешен ядрен опит на Китай през октомври 1964 г. и категоричният отказ на китайското правителство да подпише договора за ограничаване на ядрените опити от 1963 г. събуждат отново, дори с по-голяма сила от преди, опасенията, изразени от Дж. Кенеди година по-рано. “Дрейфът” на американската външна политика във фарватера на “сдържането” на комунизма има тежки последици както за Съединените щати и Китай, така и за каузата на световния мир и сигурност.

Ескалиращата намеса на Съединените щати във Виетнам и засилващата се китайско-съветска враждебност създават, поне според лидерите на ККП, опасна за китайската революция обстановка. Като превантивна мярка срещу тази опасност през есента на 1965 г. маоисткото ръководство започва т. нар. Велика пролетарска културна революция в Китай. Тя несъмнено променя историята на китайския комунизъм, но и развитието на международната обстановка в Тихоокеанския регион. Вместо да сплоти обществото около маоистките революционни идеи, Културната революция и погромите на т. нар. “червена гвардия”, или хунвейбини, буквално

разкъсват вътрешните социално-политически и културни структури в КНР. Сред основните потърпевши е китайското външно министерство. Всички (с изключение на един) китайски дипломатически представители в чужбина са отзовани, а външнополитическият апарат е разбит. Китай почти тотално се самоизолира и влиянието му в света рязко спада. Страната започва да излиза от тази социално-политическа колизия едва в началото на 1968 г. Необходимостта от възстановяване на икономиката налага възобновяване на старите и изграждане на нови интернационални контакти на КНР. Така променилата се ситуация благоприятства поставянето на ново начало и в американо-китайските отношения.

Във Вашингтон обаче все още доминира страхът, че края на Културната революция може да означава нов етап на агресивен експанзионизъм на маоисткия режим в азиатския регион. Още в средата на 60-те години администрацията на Л. Джонсън представя намесата във Виетнам като необходима жертва, за да бъде спряна китайската агресия, под чието влияние, както се смята, се развиват северновиетнамските революционни акции. Т. е. ескалацията на войната на САЩ в Индокитай трудно може да се оправдае пред американския народ, ако образът на КНР вече няма да се припокрива с образа на експанзионистична и агресивна тоталитарна сила. Към края на 60-те години обаче неуспехът на виетнамската авантюра става очевиден и това окончателно разрушава установилия се през предходното десетилетие обществен консенсус в САЩ за правомерността на курса на “сдържане” на комунизма и необходимостта от провеждането му дори с цената на военна интервенция. Правилността на дотогавашната американска външна политика е поставена под въпрос, а вместо старите силови методи на защита на глобалните интереси на САЩ и западния свят се предлагат нови решения и дипломатически подходи, изключващи военната интервенция. Омиротворяването на вътрешната социална атмосфера и оздравяването на накурнения интернационален авторитет на Съединените щати изискват незабавно преразглеждане на курса, преосмисляне на ценностите и определяне наново на параметрите на американското присъствие в международното политическо пространство.

В същото време се модифицират и китайските външнополитически приоритети. Решаващо значение за това има ескалацията на съветско-китайския конфликт. Задушаването от съветските войски и съюзниците им от Варшавския договор на “Прахката пролет” през 1968 г., обосновано с доктрината “Брежнев”¹⁵, демонстрира пред китайските ръководители колко лесно страната им може да попадне в графата “подлежащи на намеса”, и то в условията на крайно неблагоприятно за Китай положение, дължащо се на конфликта му едновременно и с двете следвоенни суперсили. Прерастването на идеологическата полемика в директни сблъсъци по съветско-китайската граница прави нереално за момента помирението със Съветския съюз. В светлината на събитията в Чехословакия от август 1968 г. нарастващата концентрация на съветска военна сила по границата с КНР изглежда, меко казано, застрашителна. Тя се превръща в основен стимул лидерите на Китай да започнат да търсят външни съюзници. А в условията на оформилия се след Втората световна война биполярен свят единствената сила, която би могла да послужи за противотежест на СССР, са Съединените американски щати. Това налага преосмисляне на отношението на Пекин към Вашингтон и подготвя почвата за възстановяване на американо-китайските контакти. Така към началото на 70-те години политическото ръководство и на САЩ, и на КНР е съзряло за възприемането на нов, изчистен от примата на идеологията и много по-прагматичен курс в двустранните отношения.

В Съединените щати отговорността за прехода към нов курс поема администрацията на републиканеца Р. Никсън. Президентът и съветникът му по въпросите на националната сигурност¹⁶ Х. Кисинджър изработват нова концепция за външната политика на страната си, базирана върху *Realpolitik* и геополитически подход към международните работи. Квинтесенция на промяната в интернационалното поведение на Съединените щати става доктрината “Никсън”, провъзгласена през лятото на 1969 г. и доразвита и конкретизирана през следващите две години¹⁷. Свързаните с нея промени откриват пространство за преговори и намаляване на международното напрежение, което на запад се обозначава с понятието “*détente*”, а на изток – с понятието “разведряване”. Негов ключов

елемент става “отварянето към Китай” и новата китайска политика на САЩ в началото на 70-те години на XX в.

В края на управлението на Л. Джонсън във Вашингтон все още господства линията на поведение, според която комунистически Китай все едно не съществува. При пълно отсъствие на дипломатически, икономически и културни връзки между двете страни, единствена форма на комуникация между тях са разговорите на ниво посланици във Варшава. Провеждащи се с многобройни прекъсвания и на нередовни интервали, те се превръщат във форум за взаимна размяна на нападки и обвинения, което ги свежда до законстения формалност.

Първият представител на висшия политически ешалон в Америка, който реагира адекватно и в прагматичен дух на новите реалности на глобалната политическа сцена, и в Азия по-специално, е Ричард Никсън. След като поема президентския пост, той неколккратно подчертава, че Китай не бива да остане изолиран и че трябва да се приобщи към “семейството на народите”. Този нов акцент е своеобразно признание, че двете десетилетия, в които САЩ отказват да приемат пекинското правителство като легитимен представител на китайския народ, не дават никакъв положителен резултат. КНР не става по-малко комунистическа, а обвързаността на Съединените щати с политиката на изолирането ѝ чрез неприемане в ООН заплашва при промените се в началото на 70-те години ситуация да постави самите тях в изолация сред държавите – членки на организацията. На 2 август 1971 г., държавният секретар У. Роджърс публично оттегля опозицията на американското правителство срещу приемането на КНР в световната организация, но запазва подкрепата за принципа на “двата Китая”¹⁸. Посланикът на САЩ в ООН Дж. Буш оглавява лоби, което се стреми да даде възможност на Тайван да запази мястото си в организацията и при членство на КНР – т. нар. план за “двойно представителство”. На 25 октомври 1971 г. Общото събрание на ООН приема КНР за член на организацията. Резолюцията на американската делегация за “двойно представителство” е отхвърлена и Тайван е изключен от ООН. Мястото на постоянен член на Съвета за сигурност се поема от правителството в Пекин, което по този начин защитава правото си да се нареди сред великите сили в света.

Посещението на Р. Никсън в столицата на КНР (21–27 февруари 1972 г.) по думите на самия президент “променя света”¹⁹, катализирайки сериозни промени в разположението на силите на световната арена. За Съединените щати осъществяването на президентската визита е задължително условие за търсения от Вашингтон ефект – да се държи Москва в напрежение, предизвикано от сближаването на двата ѝ основни глобални конкуренти. Това прави съветското правителство много по-отстъпчиво по въпроси като берлинския проблем, ядрените въоръжения, мерките срещу инцидентно възникване на ядрена война и пр. В същото време именно използването на съветско-китайския конфликт дава на американското правителство възможност да поеме изгодната роля на балансъора²⁰ във формиращия се триполюсен модел (САЩ – КНР – СССР) на азиатски баланс на силите и така му осигурява необходимото време и спокойствие, за да си поеме дъх и да измъкне страната си от вьетнамската война при максимално добрите за една лоша ситуация условия.

Подписаното по време на визитата на президента Никсън в КНР Шанхайско комюнике фиксира отказа на Съединените щати от принципа за “двата Китая” и признанието, че спорът между режимите в Пекин и Тайпе е по същество вътрешнокитайски. Предвижданото в съответствие с тази позиция изтегляне на американски войски и съоръжения от Тайван доказва решимостта на Белия дом да намали външнополитическите и военните ангажменти на САЩ в този район на света в съответствие с доктрината “Никсън” и демонстрира новия подход към ролята на Америка в света.

Посещението на Р. Никсън в Пекин е последвано от бърз темп на изграждане на двустранни връзки от разнообразен вид и положителна промяна във взаимните възприятия на двете страни. Откриването на диалога Вашингтон – Пекин има положителен ефект върху международната стабилност в Далечния изток и съществено допринася за т. нар. “ера на преговори” и намаляване на напрежението не само в двустранен, но и в глобален план. Очакванията за бързо и окончателно нормализиране *de jure* на американо-китайските отношения обаче не се реализират, макар *de facto* междуправителствените контакти да са налице. Инерцията,

създадена през февруари 1972 г. от срещата на най-високо равнище в Пекин, започва да губи от силата си още през втората половина на 1973 г., и особено през 1974 г. Една от причините за това са различията в интерпретацията на новия курс на пекинските лидери и несигурността доколко той е стабилен и траен. Силната персонализация на новите американско-китайски връзки, превръщаща личните проблеми на лидерите в дипломатически и междудържавни, и запазилите се различия в позициите по тайванския проблем (запазено дипломатическо признаване от САЩ на режима в Тайпе, който САЩ признават дипломатически, при твърда позиция на Пекин да не се установяват дипломатически отношения със страна, която поддържа такива с Тайван) също са фактори, забавящи темпа на нормализация.

Стагнацията в американско-китайските отношения е задълбочена от обединяването на Северен и Южен Виетнам под управлението на комунистическия режим в Ханой, падането от власт на проамериканското правителство на ген. Лон Нол в Камбоджа и обявяването на Лаос за народнодемократична република през 1975 г. Епилогът на виетнамската интервенция на Съединените щати е унижителен за американския политически елит, а престижът на страната в Азия е трайно накърнен. Този международен контекст способства за укрепване на позициите и влиянието на Китай в регионален и глобален план. Редица азиатски нации започват да се дистанцират от Америка и да се ориентират към сближение с азиатския комунистически гигант. На 24 септември 1975 г. се саморазпуска и СЕАТО, чието създаване е елемент от структурата на "сдържане" на комунизма в Далечния изток с главен обект Китай. Рязко се разширява броят на страните, особено азиатските, които установяват дипломатически отношения с КНР. Всичко това засилва позициите на Пекин в дипломатическото надиграване за максимално изгодни условия на споразумението за окончателно нормализиране на отношенията с Вашингтон. В същото време запазилото се напрежение между СССР и КНР прави неприемливо за китайската страна връщането към периода на враждебност по отношение на САЩ. Стратегическата стойност на нормализацията със Съединените щати е много голяма и оправдава необходимите отстъпки от страна на Китай.

Независимо от това процесът на дипломатически маневри, взаимни компромиси и съгласуване на позициите на САЩ и КНР отнема цели седем години и усилията на трима американски президенти – Р. Никсън, Дж. Форд и Дж. Картър. Взаимният компромис довежда до известно симултанно в 21 ч. на 15 декември 1978 г. в телевизионно обръщение на Дж. Картър и по време на пресконференция на Хуа Гофън²¹ съвместно комюнике, в което се заявява, че САЩ ще признаят правителството на Китайската народна република като единствено законно правителство на Китай, считано от 1 януари 1979 г. Успоредно с това, както се декларира, американското правителство ще продължи да поддържа "културни, търговски и други неофициални отношения с народа на Тайван". В допълнение двете страни потвърждават принципите, залегнали в Шанхайското комюнике от 1972 г.: признаването на Тайван като интегрална част от Китай, клаузата за противопоставяне на хегемонизма в глобален план и ангажимента за намаляване на опасността от международен военен конфликт.

В исторически план установяването на дипломатически отношения между правителствата във Вашингтон и Пекин означава край на 30-годишен период, в който САЩ продължава да подкрепя губещата страна в китайската гражданска война. Както посочва Зб. Бжежински, "поколения наред ние [САЩ] ... отказвахме да признаем реалността, стремяхме се да изолираме Китай и живеехме с митове – след две войни и неизчислими щети за района и за нас сега ние казваме "да" на реалността."²² В известен смисъл нормализацията слага край на студената война на САЩ в Азия, и по-специално с КНР. Реализирането ѝ прави много по-малко вероятно връщането на Съединените щати и Китай към положението на взаимна враждебност и изолация от двете десетилетия след Корейската война, а това стабилизира стратегическото положение в Източна Азия в изгодна и за Пекин, и за Вашингтон посока.

Установяването на конвенционални дипломатически отношения САЩ – КНР разчиства бюрократичните прегради за разгръщане на взаимноизгодни връзки във всички сфери и направления. То рефлектира и върху приоритетите и насоките на глобална и регионална политика на двете страни. Това проличава особено ясно

след започналата на 27 декември 1979 г. съветска военна интервенция в Афганистан. Засилва се стойността на КНР като американски съюзник в опозиция на съветската експанзия в жизненоважните за интересите на САЩ Близък и Среден изток. През януари 1980 г. министърът на отбраната Х. Браун посещава Пекин като демонстрация на продължаващото усилие на администрацията на Дж. Картер за подобряване на американско-китайските отношения. Визитата, разбира се, е силно повлияна от събитията в Афганистан. Х. Браун подчертава синхронността на китайската и американската оценка на афганистанската авантюра на Москва, и особено на заплахата за Иран и Пакистан, и повдига открито въпроса за сътрудничество срещу Съветския съюз — нещо, което лидерите на КНР безрезултатно се опитват да постигнат в предходните десет години.

Пекин се възползва максимално и манипулира готовността на Вашингтон за военностратегическо партньорство и авангардно-технологически трансфери. Не са малко наблюдателите, които намекват за оформяща се американско-китайско-японска антанта в Източна Азия. Китайското ръководство обаче умело балансира политиката си, като не отива много по-далеч от риториката в подкрепа на американската политика към Съветския съюз в афганистанската криза, не подписва никаква обща договореност с антисъветска насоченост и не се ангажира да улесни американските инициативи с адрес Пакистан. В същото време насърчената от Афганистанската война готовност на Съединените щати за продажба за Китай на отбранително оръжие и екипировка е използвана от пекинското ръководство за подмяна на остарялото въоръжение и техника на китайската армия, датиращи още от времето на Корейската война и произведени предимно в Съветския съюз. Заедно с това, експонирайки пред света готовността на САЩ за сътрудничество във военностратегическата сфера и сферата на сигурността, КНР засилва опциите си за въздействие върху китайската политика на СССР и за осигуряване на спокойно интернационално обкръжение, което е от основно значение за успеха на осъществяваната под ръководството на Дън Сяопин програма за модернизация на страната и изграждане на т. нар. социализъм с китайска специфика.

Новото начало в отношенията САЩ — КНР, разбира се, не означава автоматично отпадане на всички проблеми в двустранен план или тъждественост на интересите на двете нации — в интернационален. Осемдесетте и деветдесетте години на XX в. демонстрират различието в подхода на Съединените щати и Китай към серия от регионални и глобални проблеми. Константен дразнител в двустранния диалог например е тайванският въпрос и запазенят периметър за намеса на Вашингтон в него. Подписното на 17 август 1982 г. американско-китайско комюнике намалява напрежението, породено от предизборните препоръки от 1980 г. на Р. Рейгън за възстановяване на “официалните” дипломатически отношения САЩ — Тайван. В същото време решението на КНР да модифицира външната си политика, демонстрирано с изявление, че ще избягва “стратегически взаимоотношения” с която и да било суперсила, поражда американски подозрения относно намеренията на Китай и опасения от “плъзване” на Пекин към Москва. Като следствие от това, при посещението си в КНР през 1984 г. президентът Рейгън проявява сдържаност в изявленията си по Тайванския въпрос. Той подписва търговско споразумение с пекинското правителство и дава “зелена светлина” за трансфер на американски високи технологии за Китай, който отново се разглежда в светлината на триъгълната геополитика САЩ — СССР — КНР като необходим партньор за поддържане на изгоден за Вашингтон глобален баланс на силите.

Падането на комунистическите режими в Източна Европа и дезинтеграцията на техния гравитационен център СССР в края на 80-те и началото на 90-те години драстично променят международния контекст, в който се развиват американско-китайските отношения. Триъгълната конфигурация на геополитически баланс САЩ — СССР — КНР канализира отношенията на Вашингтон и Пекин в продължение на две десетилетия след възстановяването на двустранния диалог. Разпадането на световната социалистическа система обаче прави несъстоятелен, поне за Китай, моделът на външнополитическо поведение, базиращ се на баланс на суперсилите. “Затоплянето” на отношенията с Москва е един от отговорите на Пекин на уникалното положение на Съединените щати през 90-те години като единствена суперсила в света. Китайското ръководство вече не възприема Русия като непосредствена

стратегическа заплаха за страната си и следователно е много по-малко уязвимо за дипломатическо въздействие на САЩ.

След събитията в Източна Европа в края на 80-те години логично се активизират очакванията и натискът на западните политици и общественици, особено в Съединените щати, за демократизиране и защита на човешките права в КНР. Независимо от това администрацията на Джордж Буш (1989 – 1993 г.) запазва позитивния тон в отношенията с Китайската народна република. Самият президент има опит като американски представител в Пекин през 1973 – 1974 г., познава се лично с много от китайските лидери и се възприема като експерт по китайските въпроси. Вероятно това до голяма степен обуславя китайска политика на екипа му в духа на геостратегическите съображения от 70-те години. В резултат дори бруталното смазване на студентската демонстрация на площад Тянанмън и демократическото движение в Китай през юни 1989 г. не отклоняват Белия дом от линията на близки отношения с пекинското правителство, запазила се и при приемника на Дж. Буш Бил Клинтън.

Няколко фактора определят запазващата се и през последното десетилетие на XX в. значимост на конструктивните отношения САЩ – Китай както в двустранен, така в интернационален план. КНР разполага с ядрено оръжие и растяща военна сила, което я превръща във важен фактор за стабилността и сигурността в Азия и Тихоокеанския регион. Като една от петте постоянни страни – членки на Съвета за сигурност на ООН тя има право на вето върху решенията му, касаещи ключови международни въпроси като например мироопазващите операции и разрешаването на регионални конфликти под егидата на световната организация. Освен това Китай е страната с най-многобройно население в света, отбелязва изключителен икономически напредък и се очертава като една от доминиращите икономически сили през следващото столетие. Съединените щати не могат да игнорират нито един от тези елементи на регионалната и глобалната роля на съвременен Китай.

От своя страна китайското политическо ръководство не може да игнорира огромната икономическа и военна мощ на САЩ, лидерската им роля в авангардните технологии и капацитета им за въздействие върху световните дела. Поради това независимо от периодичното припламване на тайванския проблем или разми-

наването в подхода на Вашингтон и Пекин към редица регионални въпроси (например кризата в Югославия през 1998 – 99 г.) акцентът в отношенията САЩ – Китай в края на XX и началото на XXI век е върху наличието на общи интереси и необходимостта от взаимно-изгодно двустранно сътрудничество, което не само съответства на нуждите и на двете велики нации, но и благоприятства мира и стабилността в Азиатско-тихоокеанския регион и в целия свят.

БЕЛЕЖКИ

¹ Чърчил, У. Втората световна война. Мемоари. Т. 4, С., 1995, с. 123-124.

² Цит. по: Dulles, F. R. American Policy toward Communist China. The Historical Record 1949 – 1969. N.Y., 1979, p. 22.

³ Китай получава едно от петте места на постоянен член на Съвета за сигурност на ООН.

⁴ Започнала под ръководството на Съюза за възраждане на Китай, революцията довежда до сваляне на монархията и провъзгласяване на Китайска република (1 януари 1912 г.).

⁵ Според доктрината на “сдържането” комунизмът е монолитен и независимо от интернационалните си проявления е в услуга и под пълния контрол на Й. Сталин. Следователно всеки успех на локална комунистическа партия е разширяване на политическата орбита или поне на доминиращото влияние на Кремъл. Това изисква САЩ да противостоят на руснаците с неизменна контрасила във всяка точка, където има признаци СССР и комунизмът да застрашават интересите на свободния свят. По-подробно за доктрината на “сдържането” вж.: “X”. The Sources of Soviet Conduct. – *Foreign Affairs*, July 1947, pp. 575–581; *Encyclopedia of American Foreign Policy*. Vol. 1, N.Y., 1978, pp. 191–197.

⁶ На 25 юни 1950 г. Съветът за сигурност одобрява резолюция, обявяваща Корейската народнодемократична република за агресор, а на 27 юни с. г. е приета нова резолюция за предоставяне от държавите – членки на ООН на всякакъв вид помощ, която би била необходима за отблъскване на севернокорейската агресия.

⁷ КНР и Република Китай на о. Тайван.

⁸ Деведесет процента от личния състав на тези войски е от САЩ.

⁹ South East Asia Treaty Organization (SEATO).

¹⁰ Оттук насетне под Китай в изложението ще се подразбира КНР, а под Тайван – Република Китай на о. Тайван.

¹¹ С Япония – 1951 г., Южна Корея – 1953 г., Тайван – 1954 г., СЕАТО – 1954 г.

¹² Напрежението в отношенията Индия – Китай нараства с променяща се амплитуда през 50-те години на XX в., но преминава в открита конфронтация след китайската военна окупация на Тибет (октомври 1950 г.). Пограничният спор и военният конфликт от 1962 г. само демонстрират нивото на враждебност в двустранните взаимоотношения.

¹³ *Sino-American Relations 1949 – 1971*. (Documented and Introduced by Roderick MacFarquhar), N. Y. – Washington, 1972, p. 200.

¹⁴ Първа демонстрация на отличителните черти на маоисткия модел е “Големият скок напред” от 1958 – 1960 г. Рязкото отклоняване на ККП от съветския икономически модел, както и отказът на Москва да подкрепи Пекин по време на кризата в Тайванския пролив (1958 г.) се превръщат в повратен момент в съветско-китайските взаимоотношения. Като подкрепя критикуваната по това време от КПСС Албанска комунистическа партия, КНР започва опита си за създаване на своеобразно прокитайско, анти-КПСС лоби в комунистическия свят.

¹⁵ Право на войските на Варшавския договор да защитят “постиженията на социализма” в страните от т. нар. социалистическа общност.

¹⁶ От есента на 1973 г. Х. Кисинджър е вече държавен секретар.

¹⁷ По-подробно за доктрината “Никсън” вж.: Цончева, С. Промени във външната политика на САЩ в края на 60-те и началото на 70-те години. Доктрината Никсън. – История, 1995, кн. 2, с. 37–44; Цончева, С. Доктрината Никсън и нейните азиатски измерения. – Епохи, 1994, кн. 3, с. 31–48.

¹⁸ Отделни и независими Китайска народна република и Република Китай на о. Тайван.

¹⁹ Никсон, Р. На арене. Воспоминания о победах, поражениях и возрождений. Москва, 1992, с. 17.

²⁰ Страната, от която според теорията на *Realpolitik* зависи дали и в каква посока ще се промени балансът на силите.

²¹ Пресконференцията на Хуа започва в 10 ч пекинско време на 16 декември 1979 г.

²² “East Asia: U.S. Role in Its Stability” — *U. S. Department of State Bulletin*, February 1979, p. 21.

„НЕБЛАГОДАРНОСТТА“ НА БАЛКАНСКИТЕ НАРОДИ КЪМ РУСИЯ КАТО ФАКТОР ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ

Христо Глушков

С приключването на военните действия между Русия и Турция в началото на 1878 г., и особено след обявяването на текста на Санстефанския договор, както в Централна и Западна Европа, така и във френската столица се засилват рязко антируските настроения. Създаденото през лятото и есента на 1877 г. убеждение сред военните специалисти и дипломати, че Русия не е в състояние да спечели войната, предизвиква спокойствие в заинтересованите кабинети и те в продължение на няколко месеца остават пасивни наблюдатели на руско-турския военен конфликт. Превземането на Плевен и успешното зимно настъпление на руската армия, която в деня на подписването на примирието – 31 януари 1878 г., се оказва в непосредствена близост до турската столица, предизвиква безпокойство и тревога в големите дипломатически салони. Всяка една от великите сили е принудена спешно да определи своята позиция и да търси евентуални компенсации за сметка на победена Турция.

Още в началото на руско-турската война френският външен министър дук Деказ обявява, че неговото правителство ще следва политика на “абсолютен неутралитет”. На 1 май 1877 г. той запознава депутатите в Националното събрание с декларацията на кабинета, в която се изразява надежда, че войната ще се локализира и няма да прерасне в европейска¹. Дук Деказ коментира и най-болезнения проблем на френското общество тогава – отношенията с Германия и възможността от нови усложнения между двете страни. Той подчертава миролюбивите декларации на канцлера Бисмарк и обявява, че “държавите, които са наши съседи, също като нас не са ангажирани в сегашните събития с някакъв пряк интерес”. Тази мирна политика